

Effect of Population Flotation on the Population Gap at Day and Night in Tehran Metropolis

ARTICLE INFO

Article Type

Analytical Review

Authors

Fathi E.^{*1} MSc,
Poorreza Anvar M.² MSc

How to cite this article

Fathi E, Poorreza Anvar M. Effect of Population Flotation on the Population Gap at Day and Night in Tehran Metropolis. *Political Spatial Planning*. 2019;1(2):91-96.

ABSTRACT

Introduction In the modern society, the floating population has daily travels between the place of residence and the place of work or education and travels through towns and villages every day at a given time. With the expansion of Tehran metropolis, floating population was introduced as one of the city's problems. The population of Tehran, during the day, is one or several million more than the population of the city at night. For the first time, a question was asked in the Population and Housing Census in 2007, and the place of work and education of individuals were asked. In the 2012 census, two separate questions, for the place of work and education, were designed to evaluate the floating population. Using the library resources and documentary research, the present descriptive-analytical study was conducted with the aim of investigating the effect of population flotation on the population gap at day and night in Tehran metropolis in the census performed in 2012.

Conclusion In 2012, Tehran metropolis accounted for about 72% of the urban population of the province and one-fifth of the floating population of the country. A total of 78% come from other provinces to Tehran metropolis due to work and 22% come for education and most of the floating population is a young population. The reason for going to Tehran is education for most of the young women and work for most of the men, which is affected by socio-cultural characteristics of the society. The most important reason for the daily flow of the population toward Tehran is the lower cost of living and the lack of employment and education facilities in dormitory cities, which shows the exacerbation of the inequality in the imbalanced development of Tehran metropolis with other parts of the country, including the surrounding satellite cities.

Keywords Floating Population; Place of Work; Place of Education; Tehran Metropolis

¹Demographics Department, Humanities & Social Sciences Faculty, Science & Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

²Demographics Department, Social Sciences Faculty, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

*Correspondence

Address: NO. 1, Rahi Moayeri Street, Dr. Fatemi Street, Tehran, Iran. Postal Code: 1414663111
Phone: +98 (21) 85102294
Fax: -
fathiel@yahoo.com

Article History

Received: March 6, 2018

Accepted: April 9, 2018

ePublished: June 21, 2019

CITATION LINKS

[1] Principles of Sociology [2] China's floating Population: New Evidence from the 2000 census [3] Population Floating [4] Detailed results of the general Census of Population and Housing [5] Detailed results of the general Census of Population and Housing [6] Census Officer Guide

اثر شناوری جمعیت بر شکاف جمعیتی روز و شب کلان شهر تهران

الهام فتحی* MSc

گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی و علوم انسانی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مریم پوررضانور MSc

گروه جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

مقدمه: در جامعه مدرن امروزی، جمعیت شناور، سفرهای روزانه بین محل اقامت و محل کار یا تحصیل خود داشته و هر روز در یک زمان معین بین شهرها و روستاها جابه‌جا می‌شوند. با گسترش کلان‌شهر تهران، بحث جمعیت شناور به عنوان یکی از معضلات این شهر مطرح شد. جمعیت تهران روزها یک یا چندمیلیون نفر بیش از جمعیت شب این شهر است. برای نخستین بار پرسشی در سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ طراحی و محل کار و تحصیل افراد پرسش شد و در سرشماری ۱۳۹۰ برای محل کار و محل تحصیل دو پرسش جداگانه به منظور بررسی جمعیت شناور طراحی شد. پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی و به روش مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی با هدف بررسی اثر شناوری جمعیت بر شکاف جمعیتی روز و شب کلان‌شهر تهران در سرشماری سال ۱۳۹۰ انجام شد.

نتیجه‌گیری: در سال ۱۳۹۰ کلان‌شهر تهران حدود ۷۲٪ جمعیت شهری استان و یک‌پنجم جمعیت شناور کل کشور را به خود اختصاص داده است. ۷۸٪ به دلیل کار و ۲۲٪ به دلیل تحصیل از سایر استان‌ها به کلان‌شهر تهران وارد می‌شوند و اغلب جمعیت شناور جمعیت جوان هستند. اکثر زنان جوان به دلیل تحصیل و مردان به دلیل کار به سمت تهران حرکت می‌کنند که این وضعیت متاثر از ویژگی‌های فرهنگی-اجتماعی جامعه است. مهم‌ترین دلیل جریان روزانه جمعیت به سمت تهران، کم‌هزینه‌تر بودن سکونت و کمبود بستر اشتغال و امکانات آموزشی در شهرهای خوابگاهی است که تشدید نابرابری توسعه ناموزن کلان‌شهر تهران با سایر نقاط کشور از جمله شهرهای اقماری اطراف را نشان می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: جمعیت شناور، محل کار، محل تحصیل، کلان‌شهر تهران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۲/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۱/۲۰

*نویسنده مسئول: fathiel@yahoo.com

بر شهرهای میزبان وارد می‌کند؛ لذا آگاهی نسبت به تعداد جمعیت روز و شب شهرهای بزرگ به‌ویژه کلان‌شهرها برای هرگونه برنامه‌ریزی شهری ضرورت می‌یابد.

برنامه‌ریزی برای کلان‌شهر تهران به‌عنوان پرجمعیت‌ترین شهر در ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. براساس نتایج آخرین سرشماری، شهر تهران در آبان ۱۳۹۰ دارای ۸,۱۵۴,۰۵۱ نفر جمعیت و ۲,۵۹۷,۷۳۱ خانوار بوده است. متوسط رشد سالانه جمعیت شهر تهران طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰، برابر ۰/۸۸٪ بوده است. همگام با گسترش شهرهای اقماری در اطراف کلان‌شهر تهران، جمعیت زیادی برای انجام کار یا تحصیل به‌صورت روزانه از شهرهای اطراف به شهر تهران سرریز می‌شود که پس از اتمام کار یا تحصیل مجدداً به محل سکونت دائم خود بازمی‌گردند. معمولاً در مباحث غیرکارشناسی گفته می‌شود که جمعیت شهر تهران روزها یک یا چندمیلیون نفر بیشتر از جمعیت شب این شهر است. این پیش‌فرض و مسایل روزافزون کلان‌شهرها به‌ویژه شهر تهران موجب شد تا برای نخستین بار پرسشی در سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ طراحی و محل کار و تحصیل افراد پرسش شود. با توجه به اهمیت موضوع، در سرشماری ۱۳۹۰ برای محل کار و محل تحصیل دو پرسش جداگانه طراحی شد. به این ترتیب از تفاوت بین محل سکونت دائم افراد با محل کار یا تحصیل آنها می‌توان به تعداد و سهم جمعیت شناور پی‌برد.

پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی و با روش مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی انجام شد. منظور از مطالعه کتابخانه‌ای، مطالعه‌ای است که موضوعات مورد مطالعه در اختیار و دسترس محقق قرار نداشته و غالباً مربوط به گذشته‌ای دور یا نزدیک می‌شود. به همین دلیل اصطلاح "مطالعه کتابخانه‌ای" را مترادف با "مطالعه تاریخی" نیز به کار برده‌اند^[۱]. اطلاعات مورد نیاز در این مطالعه نتایج آمار و ارقام سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ بود و به‌طور خاص روی کلان‌شهر تهران بررسی شد. بنابراین پژوهش حاضر با هدف بررسی اثر شناوری جمعیت بر شکاف جمعیتی روز و شب کلان‌شهر تهران در سرشماری سال ۱۳۹۰ انجام شد.

تاریخچه جمعیت شناور در جهان و ایران

جمعیت شناور را می‌توان از ابعاد گوناگون نظیر حجم و تعداد آن، چگونگی جابه‌جایی‌های جمعیت شناور در مناطق شهری و روستایی یا در سطح استانی، ساختار سنی و جنسیتی و غیره بررسی کرد که در ادامه بحث به برخی از این موارد اشاره می‌شود. گرچه اطلاعات پراکنده‌ای در مورد جمعیت شناور در کشورهای مختلف مطرح شده است، ولی کشوری که به‌طور مشخص به این موضوع پرداخته، کشور چین است. براساس اطلاعات سرشماری سال ۲۰۰۰، در این کشور جمعیتی حدود ۱۴۴ میلیون نفر تحت عنوان جمعیت شناور با تعریف خاص خود شناخته شده‌اند که تقریباً ۱۱/۴٪ کل جمعیت آن را تشکیل می‌دهند. شایان ذکر است بنا به تعریف سرشماری سال ۲۰۰۰ در چین، جمعیت شناور بخش انبوه و روبه‌رشدی از مهاجران بودند که در محلی غیر از محل ثبت خانوارشان سرشماری شده‌اند^[۲].

آمار و ارقام در زمینه جمعیت شناور برخی از کشورهای پیشرفته نظیر ایالات متحده دارای قدمت است، اما در ایران پژوهش در مورد جمعیت شناور به‌ویژه برای شهرهای بزرگ و از جمله کلان‌شهر تهران اخیراً مطرح شده است. تصور عمومی این است که جمعیت کلان‌شهر تهران در روز، چندمیلیون بیشتر از جمعیت شب آن است.

مقدمه

جمعیت شناور به‌معنای جابه‌جایی افراد بین محل اقامت اصلی و محل کار یا محل تحصیلشان است. براساس شواهد تاریخی، شناوری جمعیت برای نخستین بار در قرن نوزدهم و با صنعتی‌شدن جوامع اتفاق افتاد؛ زمانیکه پیمودن محل اقامت کارگران تا محل کار (با پای پیاده) حدوداً یک‌ساعت طول می‌کشید. به‌تدریج با گسترش امکانات حمل‌ونقل، شکل شناوری جمعیت تغییر یافت. در جامعه مدرن، جمعیت شناور معمولاً سفرهای روزانه بین محل اقامت و محل کار یا تحصیل خود داشته و در یک زمان معین از صبح تا بعدازظهر بین شهرهای کوچک، بزرگ و مناطق روستایی جابه‌جا می‌شوند.

پدیده شناوری جمعیت بازخورد بزرگی در زندگی امروزی داشته است. این پدیده باعث شد تا شهرها سایز خود را گسترش دهند و حومه آنها بزرگ‌تر شود. از آنجایی که اکثر جمعیت شناور در یک زمان معین از روز یعنی ساعات ترافیک صبح و بعدازظهر جابه‌جا می‌شوند، جاده‌ها و سیستم حمل‌ونقل عمومی با ازدحام روبه‌رو می‌شود که این وضعیت به‌دلیل عدم پیش‌بینی و برنامه‌ریزی مناسب است. از سوی دیگر اضافه جمعیت روزانه، فشار جمعیتی را

به‌منظور مطالعه جمعیت شناور، شناخت و آگاهی نسبت به تعریف و مفاهیم اهمیت بسزایی دارد. در ادامه تعریف و مفاهیم مرتبط با این موضوع اشاره می‌شود.

۱- جمعیت سرشماری: در ایران جمعیت سرشماری (دژور) شامل جمعیتی است که در محل اقامت معمولی، آمارگیری می‌شود. تمام افرادی که در محل اقامت معمولی خود حاضر باشند و نیز افرادی که موقتاً غایب باشند، آمارگیری می‌شوند. در لحظه سرشماری حاضر بودن یا نبودن شخص در محل اقامت خود تغییری در آمارگیری ایجاد نمی‌کند.

۲- اقامتگاه معمولی: برحسب قرارداد در سرشماری‌ها، محلی است که فرد معمولاً در آنجا اقامت دارد. براساس تعریف سرشماری، جمعیت شمارش‌شده مربوط به جمعیت شب است. به‌منظور دستیابی به جمعیت روز، می‌بایست جمعیت شناوری که در روز به هر منطقه شناور می‌شود را بر جمعیت شب اضافه نمود و در مقابل جمعیت شناوری که در روز از شهر (برای مثال تهران) خارج می‌شود را از جمعیت ساکن در آن (جمعیت شب) کسر نمود.

۳- جمعیت شناور: جمعیت شناور به معنای جابه‌جایی افراد بین محل اقامت اصلی و محل کار معمول آنها است. دانش‌آموزان و دانشجویانی که در کالج یا دانشگاه ثبت نام کرده اما خارج از محیط دانشکده زندگی می‌کنند، به‌عنوان جمعیت شناور لحاظ می‌شوند.

۴- جمعیت شناور به دلیل تحصیل: براساس تعاریف مرکز آمار ایران، جمعیت شناور محصل شامل افرادی است که در شهر یا آبادی محل اقامت خود سکونت داشته اما برای انجام امور تحصیلی خود عازم محلی غیر از شهر یا آبادی محل اقامت خود می‌شوند.

۵- جمعیت شناور به دلیل شغل: براساس تعاریف مرکز آمار ایران، جمعیت شناور شاغل شامل افرادی است که در شهر یا آبادی خود سکونت داشته اما برای کار و اشتغال خود عازم محلی غیر از محل سکونت خود می‌شوند [6].

تحولات جمعیت کلان‌شهر تهران

در سال ۱۳۳۵ تعداد ۸ شهر در استان تهران وجود داشت. در سال ۱۳۹۰ تعداد شهرهای استان تهران به تعداد ۳۹ شهر افزایش یافت. جمعیت مناطق شهری استان تهران نیز از تعداد ۱۶۰۰۸۰۰ نفر در سال ۱۳۳۵ به تعداد ۱۱۳۸۶۱۸۲ نفر در سال ۱۳۹۰ رسید. در سال ۱۳۳۵ حدود ۹۴/۵٪ جمعیت شهری استان تهران در شهر تهران ساکن بودند. در حالی که در سال ۱۳۹۰، کلان‌شهر تهران حدود ۷۱/۶٪ جمعیت شهری استان را درون خود جای داده است (نمودار ۱) [5].

بدیهی است به‌وجود آمدن شهرهای اقماری و خوابگاهی در اطراف کلان‌شهر تهران باعث جابه‌جایی جمعیت در برخی از ساعات روز بین شهرهای اطراف کلان‌شهر تهران شده و در نتیجه این وضعیت باعث ایجاد شکاف بین جمعیت شب و روز این کلان‌شهر شد.

براساس تعاریف سرشماری عمومی نفوس و مسکن، جمعیت منتشرشده شهر تهران مربوط به جمعیت شب این شهر است. چنانچه بخواهیم به تعداد واقعی جمعیت روز این شهر پی ببریم می‌بایست جمعیت شناور به شهر تهران را بررسی نمود. به این ترتیب که جمعیت شناور واردشده را به جمعیت شب شهر تهران اضافه نمود و در مقابل جمعیت شناور خارج‌شده را از جمعیت شب تهران کسر نمود. در ادامه موضوع بررسی می‌شود.

چنین تصورات و مسایل روزافزون کلان‌شهرها و نیاز به تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی در سطوح خرد و کلان موجب شد تا در سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ برای نخستین‌بار درباره محل کار و تحصیل و محل سکونت افراد پرسش شود، به‌گونه‌ای که با استفاده از نتایج این پرسش بتوان جمعیت شناور را بررسی نمود. در سرشماری سال ۱۳۹۰ از افراد ۱۰ساله و بیشتر، حاضر و غایب موقت خانواری که شاغل یا در حال تحصیل بودند، شهر یا آبادی محل کار و تحصیل آنان (به تفکیک همین شهر یا آبادی، جای دیگر برحسب شهر یا آبادی) به‌طور جداگانه پرسش شد. به این ترتیب افرادی که محل کار و تحصیل آنها در خارج از محل سکونتشان است، جداگانه قابل بررسی هستند. با این تغییر، تفاوتی بین جامعه آماری جمعیت شناور سال ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ به‌وجود آمد. به این ترتیب که در سال ۱۳۸۵ جامعه آماری جمعیت شناور، جمعیت ۱۰ساله و بیشتر بود.

در سال ۱۳۹۰ با تفکیک پرسش جمعیت شناور برای "کار" و "تحصیل"، دو جامعه آماری به‌دست آمد. بدین صورت که "محل کار" از جمعیت شاغل افراد ۱۰ساله و بیشتر و "محل تحصیل" از افراد ۱۰ساله و بیشتر پرسش شد.

براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵، از حدود ۳۳ میلیون نفر جمعیت شاغل یا محصل ۱۰ساله و بیشتر، حدود ۲۹ میلیون نفر در همان شهر یا آبادی محل سکونت خود به کار یا تحصیل اشتغال داشتند و مابقی یعنی حدود ۴ میلیون نفر (۳/۹ میلیون نفر) در شهر یا آبادی دیگری غیر از محل سکونت خود به کار یا تحصیل اشتغال داشتند. با توجه به اینکه طی دهه ۸۵-۱۳۷۵ در کل ایران، جمعیت مهاجر اعم از داخل استانی و بین استانی حدود ۱۲ میلیون نفر بوده است، می‌توان گفت جمعیت شناور حدود یک‌سوم کل مهاجران ایران را تشکیل داده است. بدیهی است که چنین واقعیتی اهمیت این نوع جابه‌جایی را روشن‌تر می‌سازد [3, 4].

نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که از حدود ۳۵ میلیون نفر جمعیت شاغل (۱۰ساله و بیشتر) و محصل (۶ساله و بیشتر)، بیش از ۲۹ میلیون نفر در همان شهر یا آبادی محل سکونت خود به کار یا تحصیل مشغول هستند و مابقی یعنی بیش از ۴/۷ میلیون نفر در شهر یا آبادی دیگری غیر از محل سکونت خود به کار یا تحصیل اشتغال دارند. در سال ۱۳۸۵ شناوری جمعیت شاغل و محصل برابر ۱۱/۸٪ کل جمعیت شاغل و شناور است و در سال ۱۳۹۰ به بیش از ۱۳٪ افزایش یافته است [4, 5].

جمعیت شناور، اغلب در یک نقطه جمعیتی (معمولاً در شهرهای اقماری اطراف کلان‌شهرها یا روستاهای نزدیک آنها) ساکن بوده و در نقطه دیگر (کلان‌شهرها و شهرهای بزرگ) به کار یا تحصیل مشغول هستند. بدیهی است شناوری جمعیت، ماهیت متفاوتی با سایر جابه‌جایی‌های جمعیتی دارد. در واقع مفهوم شناوری جمعیت به دلیل اینکه افراد محل سکونت خود را تغییر نمی‌دهند و نیز جابه‌جایی آنها درون یک محدوده جمعیتی نیست، با جابه‌جایی داخلی و مفهوم مهاجرت بین نقاط، متفاوت است. جمعیت شناور نیز همانند جمعیت مهاجر بر دو نقطه جمعیتی (مبدأ و مقصد) اثر می‌گذارد. مهم‌ترین اثرات، تفاوت بین جمعیت ساکن یک منطقه در طول روز و شب، افزایش تردد و ترافیک بین شهرها و در نتیجه افزایش خطرات عبور و مرور و سوانح رانندگی است. در خصوص فواید افزایش جمعیت شناور نیز می‌توان به افزایش نیروهای تحصیل‌کرده و متخصصان فنی و حضور دانشجو در شهرهای مجاور اشاره کرد که می‌تواند به رونق کسب‌وکار و رونق فضای علمی مورد نظر نیز کمک کند [3].

کم بیش از ۷۵٪ جمعیت شناور به دلیل تحصیل و حدود ۲۵٪ دیگر به دلیل کار وارد تهران می‌شوند. در استان بوشهر فقط ۲۱/۵٪ به دلیل کار و بیش از ۹۷/۵٪ به دلیل تحصیل وارد کلان‌شهر تهران می‌شوند. بنابراین ملاحظه می‌شود در استان‌هایی نظیر بوشهر و هرمزگان که زمینه کاری بیشتری وجود دارد، جمعیت شناور بیشتر به دلیل تحصیل جابه‌جا می‌شوند در حالی که در استان‌هایی مانند سمنان و خوزستان که زمینه‌های فعالیت و کار کمتری دارند، جمعیت شناور بیشتر به دلیل کار وارد کلان‌شهر تهران می‌شوند.

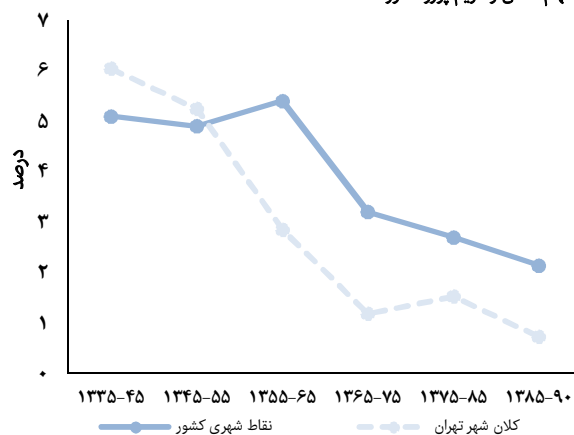
جدول ۲) جمعیت شناور وارد شده به کلان‌شهر تهران به تفکیک "استان" در سال ۱۳۹۰ (اعداد داخل پرانتز درصد هستند)

استان	تعداد کل جمعیت شناور	جمعیت شاغل شناور	جمعیت محصل شناور
البرز	۱۹۶۳۴۳ (۳۱/۱)	۱۳۳۵۶۵ (۲۷/۱)	۶۲۷۷۸ (۴۵/۹)
مرکزی	۳۶۰۳۲ (۵/۷)	۶۳۳۵ (۱/۳)	۲۹۶۹۷ (۲۱/۷)
قم	۸۸۶۹ (۱/۴)	۲۲۰۸ (۰/۴)	۶۶۶۱ (۴/۹)
بوشهر	۸۳۸۴ (۱/۳)	۲۱۳ (۰/۰)	۸۱۷۱ (۶/۰)
اصفهان	۷۵۶۶ (۱/۲)	۵۰۸۹ (۱/۰)	۲۴۷۷ (۱/۸)
قزوین	۶۸۶۷ (۱/۱)	۳۲۳۴ (۰/۷)	۳۶۳۳ (۲/۷)
هرمزگان	۴۵۸۴ (۰/۷)	۲۰۱ (۰/۰)	۴۳۸۳ (۳/۲)
خوزستان	۴۴۹۷ (۰/۷)	۱۵۷۲ (۰/۳)	۲۹۲۵ (۲/۱)
سمنان	۴۰۷۷ (۰/۶)	۱۱۰۶ (۰/۲)	۲۹۷۱ (۲/۲)
فارس	۳۷۵۰ (۰/۶)	۱۸۹۰ (۰/۴)	۱۸۶۰ (۱/۴)
سایر استان‌ها	۳۴۹۴۲۶ (۵۵/۴)	۳۳۸۰۸۵ (۶۸/۵)	۱۱۳۴۱ (۸/۳)
کل	۶۳۰۳۹۵ (۱۰۰/۰)	۴۹۳۴۹۸ (۱۰۰/۰)	۱۳۶۸۹۷ (۱۰۰/۰)

از ویژگی‌های جمعیت، پویایی آن است. در مقابل گروهی که به صورت روزانه وارد تهران می‌شوند، افرادی نیز به دلیل کار و تحصیل از این شهر خارج می‌شوند. در سال ۱۳۹۰ تعداد ۲۱۲۰۸۲ نفر جمعیت از تهران خارج شده و به شهرها و استان‌های دیگر سرریز می‌شدند. بنابراین ملاحظه می‌شود رقم خارج شده از تهران حدود یک سوم جمعیتی است که روزانه به شهر تهران وارد می‌شوند. بر این اساس در سال ۱۳۹۰ جمعیت شب تهران برابر با ۸۱۵۴۰۵۱ نفر و جمعیت شناور وارد شده به تهران ۶۳۰۳۹۵ نفر و در مقابل جمعیت شناور خارج شده از آن برابر ۲۱۲۰۸۲ نفر بوده است؛ پس جمعیت روز تهران برابر ۸۵۷۲۳۶۴ نفر بوده که در مقایسه با جمعیت شب تهران در روز تعداد ۴۱۸۳۱۳ نفر (۵/۱٪) اضافه می‌شود (جدول ۳) [5].

اثر جمعیت شناور کلان‌شهر تهران بر جمعیت استان‌های ایران متفاوت است. بیشترین جمعیتی که روزانه از تهران به استان‌های دیگر سرریز می‌شدند به ترتیب استان‌های البرز، قزوین، سمنان و مرکزی با مقادیر ۱۰/۶٪، ۱۰/۳٪، ۷/۱٪ و ۶/۴٪ بودند (جدول ۳). در مجموع خروج نزدیک به نیمی از جمعیت شناور تهران برای کار و برای بیش از نیمی دیگر به دلیل تحصیل بود. الگوی جمعیت شناور خارج شده از شهر تهران به استان‌های دیگر برحسب کار و تحصیل با یکدیگر متفاوت بود.

سهم قابل ملاحظه‌ای از جمعیت شناور به کلان‌شهر تهران را شهرهای اقماری اطراف این کلان‌شهر به خود اختصاص داده‌اند. شهرهای کرج، شهریار، اسلامشهر، بهارستان، ورامین، قدس، ملارد و پاکدشت بیش از ۶۲٪ جمعیت شناور کلان‌شهر تهران را تشکیل داده‌اند. سهولت دسترسی نقاط شهرهای اقماری کلان‌شهر تهران به لحاظ دستیابی به امکانات صنعتی، آموزش و بازار، مهم‌ترین عامل در بالابودن سهم جمعیت شناور این شهرها است (جدول ۴).

نمودار ۱) مقایسه متوسط رشد سالانه جمعیت کلان‌شهر تهران و نقاط شهری کشور ایران در سال‌های ۱۳۳۵-۹۰

جمعیت شناور استان تهران: نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰ نشان داد استان تهران با رقمی حدود ۷۹۰ هزار نفر جمعیت شناور نزدیک به یک پنجم جمعیت شناور کل کشور (۱۸/۱٪) را به خود اختصاص داده است. بزرگ‌بودن سهم جمعیت شناور استان تهران به عنوان بزرگ‌ترین کلان‌شهر و مهم‌ترین مرکز فعالیت‌های اقتصادی-اجتماعی کشور و گسترش شهرهای اقماری اطراف تهران توجیه‌پذیر است (جدول ۱).

جدول ۱) جمعیت ایران و استان تهران برحسب سهم جمعیت شناور سال ۱۳۹۰ (اعداد داخل پرانتز درصد هستند)

سرشماری	جمعیت شناور	جمعیت ساکن	سهم جمعیت شناور	نسبت شهرنشینی
ایران	۴۳۵۱۷۷۶ (۱۰۰)	۷۵۱۴۹۶۶۹ (۱۰۰)	۵/۸٪	۷۱/۴٪
استان تهران	۷۸۹۶۸۴ (۱۸/۱)	۱۲۱۸۳۳۹۱ (۱۶/۲)	۶/۵٪	۹۲/۸٪

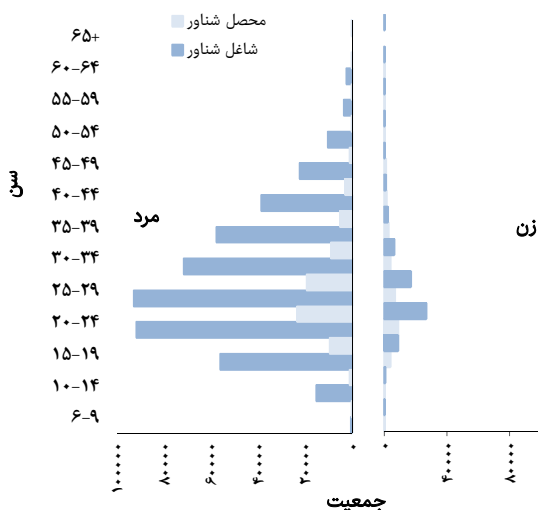
در این کلان‌شهر زمینه اشتغال و تحصیل بیش از سایر شهرهای ایران بوده و از سوی دیگر هزینه سکونت در آن نیز بیش از سایر شهرهای آن است. استان البرز نماد مشخص از یک شهر خوابگاهی برای کلان‌شهر تهران است که بین شهرهای ایران بیشترین جمعیت شناور را به خود اختصاص داده است.

بررسی‌های صورت گرفته نشان می‌دهد که حدود یک سوم جمعیت شناور وارد شده به کلان‌شهر تهران از استان البرز هستند. استان‌های مرکزی، قم و بوشهر هر یک با مقادیر ۵/۷٪، ۱/۴٪ و ۱/۳٪ در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. البته شهرهای اقماری کلان‌شهر تهران سهم بزرگی از جمعیت شناور به شهر تهران را تشکیل می‌دهند و از آنجایی که این آمار فقط سهم استانی جمعیت شناور را محاسبه نموده، سهم سایر استان‌ها به مقدار ۵۵/۴٪ رسیده است. چنانچه جمعیت شناور شهرهای استان تهران از سهم سایر استان‌ها کم شود درصد جمعیت شناور سایر استان‌ها به مقدار چشمگیری تقلیل خواهد یافت (جدول ۲) [5].

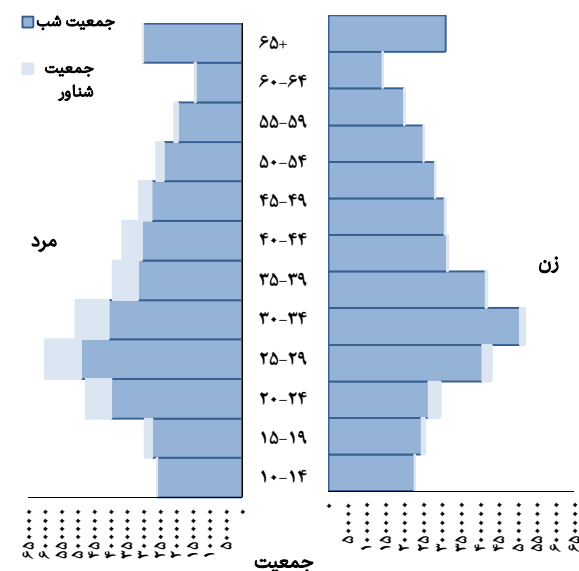
در مجموع بیش از ۷۸٪ به دلیل کار و حدود ۲۲٪ به دلیل تحصیل از سایر استان‌ها به کلان‌شهر تهران وارد می‌شوند. جمعیتی که از استان‌های مختلف به کلان‌شهر تهران سرریز می‌شوند، الگوهای متفاوتی را برحسب نوع شناوری جمعیت از خود نشان می‌دهند. به عنوان مثال از استان البرز بیش از ۶۸٪ به دلیل کار و حدود ۳۲٪ به دلیل تحصیل روانه کلان‌شهر تهران می‌شوند. در استان فارس این مقدار ۵۰٪ است، یعنی نیمی از افراد به دلیل کار و نیم دیگر به دلیل تحصیل به تهران شناور می‌شوند. در حالی که از استان

محل سکونت خانواده برای مشارکت اجتماعی زنان، در نحوه شناسی جمعیت موثر است. علاوه بر این تفاوت‌ها، تعداد جمعیت شناور مرد به دلیل کار در گروه سنی ۱۴-۱۰ ساله نیز شایان توجه است؛ موضوعی که می‌بایست مورد توجه برنامه‌ریزان قرار گیرد، زیرا این گروه از جمعیت شناور "کودکان کار" هستند (نمودار ۳).

بنابراین نوع سرشماری در ایران (روش دژور)، جمعیت سرشماری شده، جمعیت شب تهران را نشان می‌دهد، اما در روز تعدادی جمعیت شناور از اطراف دور و نزدیک به این شهر سرریز می‌شوند که حدود ۸٪ به جمعیت روز این شهر اضافه می‌نمایند. در روز ۸۵/۱٪ جمعیت شناور مرد و ۱۴/۹٪ جمعیت شناور زن به تهران اضافه می‌شود. البته در مقابل ۲/۶٪ از جمعیت شب تهران از این شهر خارج می‌شوند (نمودار ۳). شایان ذکر است در صورتی که بخش دیگری از جمعیت که به دلایل سفرهای کاری یا تفریحی به تهران وارد می‌شوند به این جمعیت اضافه شود، رقم بیشتر می‌شود، اما از آنجایی که اطلاعاتی از آنها در سرشماری جمع‌آوری نشده در این محاسبات نیامده است.

نمودار ۳) هرم سنی جمعیت شناور کلان‌شهر تهران به تفکیک "کار" و "تحصیل" در سال ۱۳۹۰

نمودار ۴) هرم سنی جمعیت شب و روز کلان‌شهر تهران در سال ۱۳۹۰

جدول ۳) جمعیت شناور خارج شده از کلان‌شهر تهران به تفکیک "استان" در سال ۱۳۹۰ (اعداد داخل پرانتز درصد هستند)

استان	کل جمعیت شناور	جمعیت شاغل شناور	جمعیت محصل شناور
البرز	۲۲۴۹۴ (۱۰/۶۱)	۹۱۱۰ (۸/۸)	۱۳۳۸۴ (۱۲/۳)
قزوین	۲۱۹۳۴ (۱۰/۳۴)	۱۴۸۴ (۱/۴)	۲۰۴۵۰ (۱۸/۸)
سمنان	۱۴۹۵۶ (۷/۰۵)	۱۲۹۰ (۱/۲)	۱۳۶۶۶ (۱۲/۶)
مرکزی	۱۳۴۶۳ (۶/۳۵)	۲۵۶۳ (۲/۵)	۱۰۹۰۰ (۱۰/۰)
مازندران	۹۹۸۴ (۴/۷۱)	۱۰۴۳ (۱/۰)	۸۹۴۱ (۸/۲)
قم	۷۳۵۳ (۳/۴۷)	۱۵۸۳ (۱/۵)	۵۷۷۰ (۵/۳)
اصفهان	۶۰۶۶ (۲/۸۶)	۱۱۳۸ (۱/۱)	۴۹۲۸ (۴/۵)
یزد	۲۸۳۰ (۱/۳۳)	۳۴۵ (۰/۳)	۲۴۸۵ (۲/۳)
بوشهر	۲۰۵۱ (۰/۹۷)	۱۷۶۱ (۱/۷)	۲۹۰ (۰/۳)
هرمزگان	۲۰۲۳ (۰/۹۵)	۱۲۹۱ (۱/۲)	۷۳۲ (۰/۷)
خوزستان	۱۹۵۵ (۰/۹۲)	۱۲۴۶ (۱/۲)	۷۰۹ (۰/۷)
فارس	۱۸۱۱ (۰/۸۵)	۵۷۵ (۰/۶)	۱۲۳۶ (۱/۱)
سایر استان‌ها	۱۰۵۱۶۲ (۱۰/۶۱)	۷۹۹۸۱ (۸/۸)	۲۵۱۸۱ (۲۲/۳)
کل	۲۱۲۰۸۲ (۱۰۰/۰)	۱۰۳۴۱۰ (۱۰۰/۰)	۱۰۸۶۷۲ (۱۰۰/۰)

جدول ۴) جمعیت شناور وارد شده به کلان‌شهر تهران به تفکیک "شهر" در سال ۱۳۹۰ (اعداد داخل پرانتز درصد هستند)

شهر	تعداد کل جمعیت شناور	جمعیت شاغل شناور	جمعیت محصل شناور
کرج	۱۵۷۱۶۹ (۲۴/۹)	۱۲۷۴۷۲ (۲۵/۸)	۲۹۶۹۷ (۲۱/۷)
شهریار	۵۵۷۰۶ (۸/۸)	۴۷۶۸۷ (۹/۷)	۸۰۱۹ (۵/۹)
اسلامشهر	۴۵۵۵۳ (۷/۲)	۳۹۱۵۴ (۷/۹)	۶۳۹۹ (۴/۷)
بهارستان	۴۳۵۸۴ (۶/۹)	۴۰۱۴۱ (۸/۱)	۳۴۴۳ (۲/۵)
ورامین	۳۵۹۹۶ (۵/۷)	۳۲۰۲۰ (۶/۵)	۳۷۷۶ (۲/۹)
قدس	۲۸۶۲۴ (۴/۵)	۲۵۷۰۲ (۵/۲)	۲۹۲۲ (۲/۱)
ملارد	۲۶۲۵۰ (۴/۲)	۲۳۳۷۶ (۴/۷)	۲۸۷۴ (۲/۱)
پاکدشت	۱۶۴۳۶ (۲/۶)	۱۴۱۶۳ (۲/۹)	۲۲۷۳ (۱/۷)
اصفهان	۸۴۵۶ (۱/۳)	۵۰۸۹ (۱/۰)	۳۳۶۷ (۲/۵)
قم	۶۱۵۰ (۱/۰)	۲۲۰۸ (۰/۴)	۳۹۴۲ (۲/۹)
سایر استان‌ها	۲۰۶۴۷۱ (۳۲/۸)	۱۳۶۴۸۶ (۲۷/۷)	۶۹۸۲۵ (۵۱/۱)
کل	۶۳۰۳۹۵ (۱۰۰/۰)	۴۹۳۴۹۸ (۱۰۰/۰)	۱۳۶۸۹۷ (۱۰۰/۰)

ساختار سنی جمعیت ساکن و شناور کلان‌شهر تهران

بعد از شناخت تعداد جمعیت شناور کلان‌شهر تهران، آگاهی نسبت به ساختار و ترکیب جنسی این جمعیت اهمیت به‌سزایی برای برنامه‌ریزی در سطوح خرد و کلان دارد. بررسی هرم سنی و جنسی جمعیت شناور تهران نشان داد که اغلب جمعیت شناور به تهران به دلیل کار به این شهر سرریز می‌شوند. بدیهی است اغلب جمعیت شناور، جمعیت جوان در گروه سنی ۲۰-۲۹ سال هستند که در آمار نیز بین جمعیت شناور زن و مرد نیز تفاوت‌های محسوسی وجود دارد. جمعیت مردان شناور حدوداً ۶ برابر جمعیت زنان شناور هستند. چنانچه موضوع برحسب تحصیل و کار دنبال شود، ملاحظه می‌شود در شناسی جمعیت برحسب تحصیل تفاوت چندان بین مرد و زن وجود ندارد که در این حالت نسبت جنسی برابر ۱۱۴ است و جمعیت مردان ۱/۱ برابر جمعیت زنان است. اما تفاوت فاحشی بین دو جنس در شناسی جمعیت برحسب کار ملاحظه می‌شود. در این مورد جمعیت مردان حدود ۶ برابر جمعیت زنان است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که اکثر زنان جوان به دلیل تحصیل به کلان‌شهر تهران وارد می‌شوند، در حالی که اکثر مردان به دلیل کار به سمت تهران حرکت می‌کنند (نمودار ۲). در تحلیل موضوع می‌توان گفت این وضعیت متأثر از ویژگی‌های فرهنگی-اجتماعی جامعه است. باورهای اجتماعی و مذهبی مبنی بر مسئولیت نان‌آوری مردان در خانواده از یک‌سو و مسایل و مشکلات دوری محل کار از

نتیجه‌گیری

۱- در سال ۱۳۳۵ حدود ۹۵٪ جمعیت شهری استان تهران در شهر تهران ساکن بودند، در حالی که در سال ۱۳۹۰ کلان‌شهر تهران حدود ۷۲٪ جمعیت شهری استان را درون خود جای داده است. بدیهی است به‌وجودآمدن شهرهای اقماری و خوابگاهی در اطراف کلان‌شهر تهران باعث جابه‌جایی جمعیت در برخی از ساعات روز بین شهرهای اقماری و کلان‌شهر تهران شده و در نتیجه این وضعیت باعث ایجاد شکاف بین جمعیت شب و روز کلان‌شهر تهران شده است.

۲- در سال ۱۳۹۰ در سطح کل ایران، بیش از ۱۳٪ کل جمعیت شاغل و محصل، شناور بوده‌اند، در حالی که در سال ۱۳۸۵ شناوری جمعیت شاغل و محصل برابر ۱۱/۸٪ بوده است.

۳- استان تهران نزدیک به یک‌پنجم جمعیت شناور کل ایران (۱۸/۱٪) را به خود اختصاص داده است. بنابراین بزرگ‌بودن سهم جمعیت شناور استان تهران به‌عنوان بزرگ‌ترین کلان‌شهر و مهم‌ترین مرکز فعالیت‌های اقتصادی- اجتماعی ایران و گسترش شهرهای اقماری اطراف تهران توجیه‌پذیر است.

۴- در سال ۱۳۹۰ جمعیت روز تهران برابر با ۸۵۷۲۳۶۴ نفر بود که در مقایسه با جمعیت شب تهران در روز تعداد ۴۱۸۳۱۳ نفر (۵/۱٪) اضافه می‌شود.

۵- در مجموع بیش از ۷۸٪ به‌دلیل کار و حدود ۲۲٪ به‌دلیل تحصیل از سایر استان‌ها به کلان‌شهر تهران وارد می‌شوند.

۶- جمعیتی که از استان‌های مختلف به کلان‌شهر تهران سرریز می‌شوند الگوهای متفاوتی را برحسب نوع شناوری جمعیت از خود نشان می‌دهند. در استان‌هایی نظیر بوشهر و هرمزگان که زمینه کاری بیشتری وجود دارد، بیشترین جمعیت شناور به‌دلیل تحصیل جابه‌جا می‌شوند در حالی که در استان‌هایی مانند سمنان و خوزستان که زمینه‌های فعالیت و کار کمتری دارند، بیشترین جمعیت شناور به‌دلیل کار وارد شهر تهران می‌شوند.

۷- در مجموع خروج نزدیک به نیمی از جمعیت شناور کلان‌شهر تهران برای کار و برای بیش از نیمی دیگر به‌دلیل تحصیل است. الگوی جمعیت شناور خارج‌شده از تهران به استان‌های دیگر برحسب کار و تحصیل با یکدیگر متفاوت است.

۸- سهم قابل ملاحظه‌ای از جمعیت شناور به شهر تهران را شهرهای اقماری اطراف این کلان‌شهر به خود اختصاص داده‌اند. به این ترتیب شهرهای کرج، شهریار، اسلامشهر، بهارستان، ورامین، قدس، ملارد و پاکدشت بیش از ۶۲٪ از جمعیت شناور تهران را به خود تخصیص داده‌اند. سهولت دسترسی نقاط شهرهای اقماری کلان‌شهر تهران به لحاظ دستیابی به امکانات صنعتی و بازار و آموزشی، مهم‌ترین عامل در بالابودن سهم جمعیت شناور این شهرها است.

۹- آمار نشان می‌دهد که روزانه تعداد ۸۴۲۴۷۷ نفر جمعیت در کلان‌شهر تهران جابه‌جا می‌شوند. البته جمعیت شناور خارج‌شده از شهر تهران حدود یک‌سوم جمعیتی است که روزانه به این شهر وارد

می‌شوند. به‌عبارتی سهم جمعیت شناور کلان‌شهر تهران (مجموع ورودی و خروجی) به اندازه یک‌دهم جمعیت کل این کلان‌شهر است.

۱۰- بررسی هرم سنی و جنسی جمعیت شناور کلان‌شهر تهران نشان می‌دهد که اغلب جمعیت شناور به‌دلیل کار به این کلان‌شهر سرریز می‌شوند. بدیهی است اغلب جمعیت شناور، جمعیت جوان (گروه سنی ۲۰-۲۹ سال) هستند.

۱۱- تفاوت‌های جنسیتی در جمعیت شناور ملاحظه می‌شود. جمعیت شناور مردان حدوداً ۶ برابر جمعیت شناور زنان است. اغلب زنان برای تحصیل شناور می‌شوند در حالی که اکثریت مردان برای کار جابه‌جایی روزانه دارند.

۱۲- به‌نظر می‌رسد مهم‌ترین دلیل جریان روزانه جمعیت به سمت کلان‌شهر تهران، کم‌هزینه‌تربودن سکونت و کمبود بسترهای اشتغال و نیز امکانات آموزشی به‌ویژه در سطوح عالی در نقاط مبدا جمعیتی (شهرهای خوابگاهی) باشد. این موضوع تشدید نابرابری توسعه ناموزون جمعیت شناور کلان‌شهر تهران با سایر نقاط ایران از جمله شهرهای اقماری اطراف را نشان می‌دهد.

تشکر و قدردانی: به این وسیله از سرکار خانم سرخیل کارشناس آمارهای جمعیت که در استخراج اطلاعات جمعیت شناور همکاری نمودند قدردانی می‌شود.

تأییدیه اخلاقی: موردی از سوی نویسندگان بیان نشده است.

تعارض منافع: تعارض منافی وجود ندارد.

سهم نویسندگان: الهام فتحی (نویسنده اول)، نگارنده مقدمه/اروش‌شناس/پژوهشگر اصلی/تحلیلگر آماری/نگارنده بحث (۹۰٪)؛ مریم پوررضا انور (نویسنده دوم)، پژوهشگر کمکی (۱۰٪)

منابع مالی: موردی از سوی نویسندگان بیان نشده است.

منابع

- 1- Nik-Kholgh AA, Vosoughi M. Principles of Sociology. Tehran: Kheradmand; 1991. [Persian]
- 2- Liang Z, Ma Zh. China's floating Population: New Evidence from the 2000 census. Popul Dev Rev. 2004;30(3):467-88.
- 3- Statistical Research and Training Center. Population Floating [Internet]. Tehran: Statistical Center of Iran; 2008 [cited 2016 May 01]. Available from: <http://web2.srtc.ac.ir/fa/ResearchPlan/DetailView/78>
- 4- Statistical Center of Iran. Detailed results of the general Census of Population and Housing [Internet]. Tehran: Statistical Center of Iran; 2006 [cited 2016 May 01]. Available from: <https://www.amar.org.ir>. [Persian]
- 5- Statistical Center of Iran. Detailed results of the general Census of Population and Housing [Internet]. Tehran: Statistical Center of Iran; 2011 [cited 2016 May]. Available from: <https://www.amar.org.ir/>
- 6- Statistical Center of Iran. Census Officer Guide [Internet]. Tehran: Statistical Center of Iran; 2011 [cited 2016 May]. Available from: <https://www.amar.org.ir/>